

ти їм 2—3 види вправ, які б вимагали по-різному застосовувати знання.

Тренування завжди потребують затрати великих вольових зусиль, тому важливо навчити учнів одержувати від цієї роботи естетичну насолоду.

Іншим способом підтримання уваги школярів є урізноманітнення ходу тренувань. Для цього досвідчені вчителі вносять у процес застосування знань ігрові прийоми.

Важливий спосіб заохочення тренувань — оцінювання їх. Однак багато вчителів розглядає оцінку лише як мірило суми знань, умінь і навичок. Тим часом вона не завжди стимулює учня; виховне значення оцінка матиме тоді, коли відобразить ще і його старанність.

Як зазначено в Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи, продуктивна праця має стати складовою частиною навчання школярів. Зважаючи на це, ми з першого класу переконуємо учнів у тому, що праця — основа життя суспільства. Потребу в праці вони відчують у процесі учіння. Добре проведений урок є джерелом виховання працьовитості.

Головним показником праці є продуктивність. Уже в V класі на уроках історії стародавнього світу розкриваємо суть цього поняття, роз'яснюємо учням, що продуктивність праці — головний показник суспільного прогресу. Завершується осмислення поняття в X класі на уроках суспільствознавства. Використовуючи відповідні задачі, наші вчителі навчають школярів організовувати продуктивну працю на основі розрахунку, нормованості. Практичні навички учні одержують у шкільних майстернях, виготовляючи певні вироби на замовлення завідуючих кабінетами та базового підприємства.

Таким чином, у наших вихованців є добра можливість на власному досвіді переконатися, що вміле застосування знань у процесі продуктивної праці є ефективним засобом підготовки до життя. А це — головне завдання радянської школи.

ОБОВ'ЯЗОК ЯК МОТИВ УЧІННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В. К. БУРЯК

Почуття обов'язку як особистісна якість школяра виявляється у прагненні виконувати свої обов'язки. Щоб успішно формувати почуття обов'язку як мотиву учіння, необхідно насамперед визначити зовнішні і внутрішні умови становлення цієї якості.

До зовнішніх умов належать громадська думка колективу, психологічний клімат у класі тощо. Внутрішні умови закладені в особистості школяра і виражають його індивідуальні психологічні особливості й особливості розумової діяльності. Внутрішні умови надзвичайно багатопланові й динамічні. Тому з них слід відібрати саме ті, які суттєво впливають на розвиток зазначеної якості. При цьому ми виходимо з вікових особливостей старшокласників і специфіки навчального предмета, враховуємо, що поставлені вимоги повинні відповідати потребам дитини (Смирнов М. І.). У різному віці різні потреби приводять до перетворення зовнішніх вимог у самовимоги (Божович Л. І.).

Досліджуючи процес розвитку почуття обов'язку у навчанні, ми дійшли висновку, що засоби його формування залежать від рівня розвитку світогляду школяра, активної позиції колективіста, моральних якостей — потреби в самоствердженні, прагненні до самовизначення, готовності до вольових зусиль.

Наявність твердих переконань і активної позиції колективіста

сприяє перетворенню моральних норм в обов'язок. Почуття обов'язку виникає у формі «розуміння», потім, завдяки переживанню і вольовому зусиллю, перетворюється в потребу діяти відповідно до суспільних вимог. Спочатку розуміння вимог поширюється на вузьке коло діяльності і не має високих спонукальних функцій. В міру розповсюдження його на більше коло обов'язків воно стає регулятором широкої сфери діяльності і набуває стійкої і сильної спонукальної функції.

Для формування почуття обов'язку як мотиву учіння особливе значення мають переконання і життєва позиція старшокласників. Адже відомо, що в цьому віці у школярів найінтенсивніше розвиваються і формуються життєві погляди, переконання, критичність розуму. Якщо учневі молодшого шкільного віку достатньо сказати «роби так», «вивчи це», то старшокласник не виконуватиме завдання з почуттям відповідальності, якщо значення і зміст його не зрозумілі або не прийнятні для нього, не увійшли у сферу його ціннісних орієнтацій.

Світоглядна функція предметів гуманітарного циклу виражена більше, ніж предметів природничо-математичного циклу, оскільки гуманітарні предмети дають необхідний матеріал для роздумів про життя, про себе, улюблених героїв, ідеали, події світової історії і т. ін. Більшість математичних знань (поняття, теореми, закони) не спираються на безпосередній досвід учнів. Тому знання і способи математичного мислення переводяться у сферу ціннісних орієнтацій опосередковано. Якщо у школяра вузький кругозір або сформувався утилітарний підхід до навчання, то спроба вчителя пов'язати теорему, що вивчається, з її практичним застосуванням (наприклад, у будівельній справі) наражається на скептицизм учня (я не буду будівельником). Якщо ж учень усвідомив необхідність математики, а також будь-якої іншої науки в житті суспільства, то він свідомо сприйматиме пояснення вчителя про практичне застосування теоретичних знань, сам намагатиметься знайти його.

Важливою умовою формування почуття обов'язку як мотиву навчальної діяльності є готовність школяра докладати вольові зусилля. Недостатньо розвинена воля учня стримує розвиток почуття обов'язку. Проте вольові зусилля супроводжуються, як правило, напруженою психічною діяльністю. Спостереження показують, що спонукання учнів до навчання як до обов'язку — тільки частина справи, тому що у багатьох з них при зустрічі із труднощами прагнення учитися послаблюється. Для того, щоб воно не згасло, необхідно готувати учнів до напруження вольових зусиль. Тому на початковому етапі формування почуття обов'язку саме воля є основною умовою його розвитку, а на вищих рівнях — не тільки умовою, а й складовою частиною, компонентом відповідного мотиву.

Вольові якості необхідні в будь-якому віці, особливо в старшому, для успішного вивчення предметів природничо-математичного циклу. Справа в тому, що деякі учні вважають, що їм математика ні до чого, і вчити її треба тільки для того, щоб одержати атестат про освіту. Зміст мотиву обов'язку обмежується саме таким судженням. Отже, зусилля учня спрямовані лише на виконання найпростіших завдань репродуктивного характеру, він майже не напружує волю. Формуючи у школярів новий, глибший зміст обов'язку, вчитель викликає в них прагнення виконувати самостійно складнішу роботу. Проте, враховуючи специфіку такого предмета, як математика, учень не може швидко й легко упоратись з новим завданням. Щоб добитися успіху, наприклад у математиці, дев'ятикласник обов'язково має пам'ятати раніше вивчений матеріал і, поставивши за мету вивчити нову теорему, повинен бути готовим до того, що по ходу доведення її йому необхідно повторити (або вивчити) деякі положення з пройденого. Якщо воля учня недостатньо розвинена і він не примусив себе повторити пройдене і не вивчив як слід нове завдання, то при виявленні бажання відповідати обов'язково зазнає поразки. Повторення таких ситуацій часто викликає переживання в учня, і щоб вийти з цього не-

приємного для себе становища, він уже ставить собі «виконувани» цілі, замість того, щоб розвивати свою волю. А це в свою чергу гальмує розвиток мотиву почуття обов'язку.

Інша група внутрішніх умов розвитку обов'язку найбільш характерна для старшого шкільного віку і закладена в потребах особистості старшокласника. Однією з актуальних для нього є потреба у самовизначенні. Головну роль тут відіграє вибір професії. Вивчаючи залежність між ставленням до уроків і рівнем самовизначення, ми запропонували дев'ятикласникам відповісти на такі запитання: якою професією ти хочеш оволодіти? Чи охоче ти вчиш математику й фізику? Яке значення особисто для тебе має вивчення математики і фізики? 217 учнів з 435 відповіли, що ще не обрали професію. Ці ж учні написали, що не вчать математику і фізику через лінощі й неорганізованість. Решта (218) вже більш-менш визначилися з обранням професії і відповіли, що вони охоче вивчають названі предмети: «Дуже хочу вивчати англійську мову. Математика допоможе мені в цьому» (Таня С.); «Хочу вступити до музичного училища. Математика розвиває мислення, а це необхідно всім» (Лена Б.); «Я б хотів вивчати біохімію. Для оволодіння цією професією мені дуже потрібна математика» (Коля В.).

Таким чином, у дев'ятикласників, які обрали професію і прагнуть оволодіти нею, успішно формується почуття обов'язку як мотив до вивчення предметів природничо-математичного циклу. При цьому майбутня професія не обов'язково пов'язана з предметами, що вивчаються.

Особливе значення для успішного розвитку почуття обов'язку має самоствердження. Тому необхідно формувати в школярів правильне розуміння честі, совісті, почуття власної гідності. Тільки тоді почуття обов'язку, що формується, потрапляє на сприятливий «психологічний ґрунт», стає надбанням особистості. Якщо самоствердження набуде форм егоїзму чи честолюбства, то завищені самооцінка особистості і рівень вимог до оточуючих гальмуватимуть розвиток почуття обов'язку.

Отже, всі названі особистісні якості не ізольовані одна від одної, вони взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Однією з важливих особливостей формування мотивації учіння є залежність успіху справи від рівня знань, оволодіння методами навчально-пізнавальної діяльності. Наведемо приклад. Урок з теми «Розв'язання системи двох рівнянь з двома невідомими» починаємо розв'язанням двох задач на складання системи рівнянь: однієї — практичного змісту, другої — теоретичного (дослідження квадратного тричлена з буквеними коефіцієнтами). Протягом уроку використовуємо різноманітні прийоми активізації навчальної діяльності учнів. Спочатку проводимо бесіду про нові способи розв'язання, пояснюємо їх, потім учні виконують завдання самостійно із наступною взаємоперевіркою. Наприкінці уроку — письмово відповідають на запитання: Що нового ви дізнались сьогодні на уроці? Яке значення мають для вас нові знання? Дома старшокласники вивчають відповідний параграф за підручником і розв'язують дві системи рівнянь, одна з яких не розглядалася у класі, але описана у підручнику.

На наступному уроці під час перевірки з'ясувалося, що кілька учнів не виконали домашнє завдання. Один з них, Сашко К., пояснив, що спочатку він виконує письмове завдання, причому шукає в зошиті аналогічну задачу, що розв'язувалася в класі. Якщо такої немає, завдання відкладається як незрозуміле. Потім вивчає правила і теореми. Приклади розв'язання, що зустрічаються в тексті, як правило, пропускає. Вчитель показав дев'ятикласникові в тексті конкретний матеріал з розв'язанням аналогічної системи рівнянь, і учень успішно почав працювати, але через кілька хвилин втратив інтерес до роботи. Виявилось, що він одержав великий числовий коефіцієнт і не може добути корінь. Учитель знову пояснив Сашкові, як розв'язати завдання,

і попросив його допомогти іншим учням. Хлопець охоче відгукнувся на прохання вчителя, успішно розв'язав нову систему рівнянь, задану на наступний урок.

І це не випадково. Адже усвідомлення важливості, необхідності тієї чи іншої діяльності — лише передумова успішного формування почуття обов'язку. Для реалізації її необхідно, щоб учень відчув задоволення від своєї роботи і побачив результат. Це переживання — джерело спонукання школяра до повторення діяльності. І лише за умови успішної діяльності прагнення до неї стає якістю мотиву, його змістом. У зв'язку з цим учитель використовує й такі засоби впливу, які допомагають відновити уміння і навички, втрачені старшокласниками. Тому, проєктуючи систему засобів виховання мотивації учіння, особливу увагу необхідно приділяти тим, що актуалізують внутрішні умови розвитку в учнів почуття обов'язку.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОПІЗНАННЯ — НЕОБХІДНА УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГА

С. В. ВАСЬКІВСЬКА

Проблема оптимізації системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів перебуває в центрі уваги багатьох учених-педагогів. Її удосконалення бачиться зокрема у науково обґрунтованому доборі теоретичного матеріалу і його зв'язку з практичною діяльністю студента (О. І. Піскунов); визначенні змісту й обсягу найважливіших педагогічних умінь (Л. Ф. Спирин); науковій організації процесу формування цих умінь (О. О. Абдуліна); поліпшенні організаторської, методичної та науково-дослідної діяльності (І. Т. Огородников); підвищенні активності самого студента (Ю. М. Кулюткін) і т. ін.

Учені і вчителі-практики сходяться на тому, що тільки єдність теорії і практики може забезпечити необхідний рівень педагогічної компетентності, сприяти розвитку у студентів педагогічного мислення, загальних і спеціальних професійно-педагогічних умінь. Однак перевага надається практичному аспекту підготовки майбутніх учителів. І це закономірно. Ще К. Д. Ушинський писав, що метод викладання можна вивчити за книжкою або зі слів викладача, але набути навичок його застосування можна тільки діяльною і тривалою практикою (див.: Вибр. пед. твори: В 2-х т. К., 1983, т. 2, с. 34).

Велике значення практичної діяльності зумовило запровадження з вересня 1985 р. педагогічної практики студентів з першого по випускний курс. У цьому зв'язку хотілося б звернути увагу на одну з перспектив, яку відкриває практика для оптимізації психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Збільшення її тривалості дасть змогу приділити більше часу розвитку і формуванню у студентів навичок самоаналізу, самоконтролю та самокорекції.

Формування майбутнього вчителя як самостійної, творчої особистості нерозривно зв'язане з вихованням його професійної самосвідомості. Тільки тоді, коли людина усвідомить себе у соціальній ролі вчителя, оцінить свої професійні можливості, достоїнства і недоліки власної діяльності, стають можливими активний саморозвиток, свідоме формування педагогічної майстерності.

Гіпотеза про те, що між рівнем професійної самосвідомості і результативністю діяльності існує пряма залежність, знайшла підтвердження у багатьох працях радянських учених (В. М. Козієва і Г. І. Метельського та ін.). Як свідчать наші дослідження, низький рівень професійної діяльності виявляють студенти-практиканти із слабким особистісним контролем, недостатньою самокритичністю. Вони не можуть